

HASAN SABRİ AYVAZOV*

DR. ZÜHAL YÜKSEL

Altınorda devletinin bir uzantısı olarak XV. yüzyıl başlarında kurulan Kırım Hanlığı, 1475'ten itibaren Osmanlı himayesine girer. 1769-1774 Türk-Rus savaşı sonucu imzalanan Küçük Kaynarca anlaşması ile de Kırım Hanlığı üzerindeki Osmanlı himayesi sona erer. Görünüşte bağımsız olmasına rağmen Rus entrikaları neticesinde kanlı iç kargaşaların yaşandığı Hanlık, Rus ordusu tarafından üç kere işgal edilir. Yaşanan bu işgaller sonucunda Kırım artık bir harabeye çevrilmiş, pek çok kan döküldüğü gibi, Kırım kültürünü oluşturan eserler de yok edilmiştir. 1783 yılında ise Kırım Hanlığı resmen ortadan kaldırılır ve arazileri Rusya imparatorluğuna ilhak edilir.

Bu devrin en önemli özelliği Kırım'da Kürk kimliğini tamamen silmek ve Kırım Türklerini Ruslaştırmak maksadıyla sosyal yapıyı alt üst edecek uygulamalara başlanmasıdır.

Halkın üzerinde çok önemli tesiri olan din adamlarının Rusya'ya bağlanmasını sağlamak maksadıyla, 1794 yılında İslâm dini için "İdare-i Ruhaniye" kurulur, 1832 yılında ise İdare-i Ruhaniye için bir nizamname yayımlanır. Bu nizamnameye göre, irsî olarak ruhanî payeye sahip olmayan hiç kimse herhangi bir dinî göreve tayin edilemez. Bunun neticesinde din adamlarının sayısında önemli oranda azalma olduğu gibi, Rusya'ya tam sadık, dinle ilgisi olmayan, cahil kimselerin müftü bile olmaları sağlanmıştır ki, bu da zamanla halkın din adamlarına olan güvenlerinin yok olmasına sebep olmuştur.

Kırım halkını Ruslaştırmak maksadıyla Rus okulları açılır. Ancak halkın bu okullara rağbet etmemesi üzerine 1861'den itibaren Rus-Tatar okulları açılmaya başlar. Ayrıca Kırım halkının itimat edeceği ve siyasî yönüyle de Rusların güvenebileceği öğretmen yetiştirmek maksadıyla da 1871 yılında Akmescit'te Rus misyonerlerin idaresinde Rus-Tatar öğretmen okulu açılır.

* Kırım'da *h* sesinin düşmesinden dolayı Asan Sabri Ayvazov ismiyle tanınan yazar, yazılarında Hasan ismini kullandığı için yazarın ismi Hasan Sabri şeklinde verilmiştir.

Bütün bu yapılanlara ilâveten Kırım'daki pek çok şehrin ismi de değiştirilmiş, mirzalık sistemi değiştirilerek, Rusya'ya bağlı, halkı ezen toprak sahipleri oluşturulmuştur. Bunların sonucunda Kırım'da sosyal düzen tamamen alt üst olmuştur.

Rusların Kırım'ı işgal etmeleri neticesinde; Kırım Türkleri, çoğu vatanından göçmek zorunda kalmış; içtimaî, siyasî, iktisadî ve kültürel müesseseleri yok edilmiş ve darmadağın bir millet hâline gelmiştir. Elbette bu durum kültürel hayatı da etkilemiş, Kırım Türk edebiyatı 1880 yılına kadar sürecektir tam bir durgunluk dönemine girmiştir.

Zamanın şartlarından dolayı 1905 öncesinde Kırım Türkleri siyasetle ilgili olmadıkları gibi, siyasetle ilgilenenleri de pek hoş karşılanmamaktadır. Kırım Türkleri arasında siyasî eğilimleri olan gruplar çok azdı. İsmail Gaspıralı ve talebeleri Mamut Refat, Osman Akçokraklı, İsmail Lömanov, Hasan Sabri Ayvaz esasen halkı aydınlatmak ve Usûl-i Cedid hareketini yaymakla ilgileniyorlardı. Yine de 1905'e doğru Kırım Türkleri arasında toplum, edebiyat ve maarif meseleleriyle diğer entelektüel konularda faal, fazla büyük dolmayan bir tabaka oluşmuştu. Bunlar Usûl-i Cedid ve Akmescit Tatar öğretmen okulunun ürünleriydi.¹

Hasan Sabri Ayvazov, 1878 yılında Kırım'da millî ve edebî canlanmanın biraz da olsa yaşanmaya başladığı bu dönem içinde Alupka'da doğar. 1923 tarihli *Yeni Dünya* gazetesinin 14 Eylül tarihli nüshasındaki "25 Yıllık Yubiley" başlığı taşıyan yazıda, ilk öğrenimini Alupka'daki mektep ve medresede yaptığı, zamanın şartlarından dolayı öğrenimine devam edemediği, ancak 1902-1903 yıllarında İstanbul'da Necatizâde Abkerimbek gibi tanınmış edip ve tarihçilerden ders aldığı belirtilmekte² ise de yaptığım araştırmalarda Hasan Sabri Ayvazov'un İstanbul'da öğretim yaptığına dair herhangi bir belgeye rastlamadım. Daha 19 yaşında iken Alupka ve etrafındaki okullarda öğretmenlik yapar. Bu dönemde yazdığı ilk makaleler *Muvazene* ve *Türk* gazetelerinde yayımlanır.

¹ Hakan Kırımlı, *Kırım Türklerinde Millî Kimlik ve Millî Hareketler*, Ankara, 1996, s. 64.

² İsmail Asanoğlu Kerim, *Medeniy Etnas*, Simferopol 1997, s. 11; İsmail Asanoğlu Kerim, *Kırım Tatar Edebiyatı*, Akmescit, 1995, s. 113.

1905 inkılâp fırtınaları eserken genellikle Akmescitteki Tatar öğretmen okulundan mezun olan gençlerin Kırım Türklerine ait bir millî-inkılâpçı hareket oluşturmak maksadıyla meydana getirdikleri gruba “Genç Tatarlar” adı verilir. Zaman zaman Rus inkılâpçı gruplarıyla beraber çalışmış olmakla birlikte, Genç Tatar hareketi ile Rus inkılâpçıları arasında Çarlıkla mücadele ve ezilen Kırım Tatar halkını kurtarma gayesi dışında ortak nokta yoktur. Genç Tatar hareketi içinde çok az da olsa Rus inkılâpçılarının tesiriyle sosyalist görüşlere yakın görüşler çıkmaktaysa da Hasan Sabri Ayvazov ve Reşit Mediyev gibi isimler, meseleleri daha millî perspektif içinde tutarak Çarlığın Kırım’da yaptığı sömürgeci siyasetin felâketli sonuçları ve Kırım Türklerinin inkâr edilen millî hakları üzerinde durur, mutlakiyete karşı inkılâpçı mücadele gereğini vurgulayarak hürriyet talebinde buyunurlar.³

Genç Tatar hareketinin ve daha sonraki dönemlerin milliyetçi hareketlerinin önde gelen isimlerinden Hasan Sabri Ayvazov’un Kahire’de yayımlanan Jön Türk mecmuası olan *İctihat*’ta yaptığı değerlendirmede de işin sosyalist yönünü fazla dikkate almadığı görülür.⁴

1905-1906 yıllarında Bakü’de çıkan *Hayat* gazetesinde muharrir olarak çalışmış Ayvazov⁵, 1906-1908 yıllarında Reşit Mediyev ile birlikte Karasubazar’da *Vatan Hadimi* gazetesini neşreder. Hasan Sabri Ayvazov, Nurettin Agayev, Hüseyin Baliç, Hüseyin Toktargazi, Yaya Naci Bayburtlu, Asan Çergeyev, Osman Murasov, Mustafa Kurti gibi pek çok önde gelen Genç Tatarlar *Vatan Hadimi*’ye yazı yazarlar.

Vatan Hadimi’nin dolayısıyla Genç Tatarların İsmail Gaspıralı’dan ayrılan en bariz özellikleri Kırım Türklerinin millî hüviyet ve şuurlarının teşekkülü süreci üzerinde olmuştur. Türklük, Müslümanlık ve inkılâpçılık yönündeki bağlılık, mensubiyet ve menfaatleriyle çelişkiye düşmeksizin, *Vatan Hadimi* sistematik bir şekilde Kırım Türklerinin aslî meselelerini ve emellerini vurgulamaktadır.

3 Cafer Seydahmet Kırimer, *Nurlu Kabirler*, s. 104. Hakan Kırımlı, s. 92.

4 Hakan Kırımlı, s. 91.

5 Şevket Yunusov, “Mukaddes Topraktaki Tamırlarımız”, *Yıldız* (Akmescit)nu. 3 (Mayıs 1993), s. 161.

Bununla birlikte, Genç Tatarların umumî Türklük ve Müslümanlık fikirlerine ilgisiz veya tamamen karşı olduklarına dair faraziyeler sağlam temellere oturtulmamaktadır. Tam tersine, Genç Tatarlar aşikâr bir şekilde bu konularla gayet ilgili oldukları gibi, Türk ve İslâm boyutları Genç Tatarların millî fikirlerine ayrılmaz bir şekilde entegre edilmiş durumdadır. Genç Tatarlar bir taraftan müstakil olarak tanımlanmış bir Kırım Tatar şuuru kavramını öne sürerlerken, diğer taraftan da aynı zamanda kendilerini ve kavramlaştırdıkları milletlerini daha geniş Türk ve İslâm dünyalarının ayrılmaz ve entegre parçaları olarak görüyorlardı. Esasen onların kavramında Türk ve İslâm unsurları özgün bir Kırım Tatar kimliği içinde birleştirilmiş ve bu kimlik söz konusu unsurlarla takviye edilmişti. Teşekkül hâlindeki ilk ifadesini Genç Tatarların dünyaya bakışında bulan bu üç boyutlu Kırım Tatar milliyetçiliği günümüze kadarki bütün müstakbel Kırım Tatar millî hareketlerinin temel platformunu su götürmez bir şekilde belirlemiştir.⁶

Tercüman'ın izinden giden *Vatan Hadimi* gazetesi, bütün Müslüman ve Türk dünyası ile ilgili bilgiler de verdiği için Kırım haricinde Bulgaristan, Azerbaycan ve İdil Ural bölgelerindeki Müslüman Türkler tarafından okunmaktadır.

Vatan Hadimi'nin dil konusundaki politikası onun Türk Müslümanlarının birliği doğrultusundaki çizgisinin bir yansımasıdır. *Tercüman* gibi *Vatan Hadimi* de açık bir Osmanlı Türkçesinde yayımlanmaktadır. Tabiatıyla *Tercüman*, *Vatan Hadimi*'nin dil politikasını över ve onu dil birliği meselesinde *Tercüman*'ın en yakın yoldaşı olarak nitelendirir. Ancak sıradan okuyucunun seviyesini göz önüne alarak daha az Arap ve Fars sözleri kullanmak suretiyle daha basit bir Osmanlı Türkçesinin kullanılmasını tavsiye eder.⁷

Vatan Hadimi, Türk dil birliği hususundaki çizgisini daha ilk sayısında derc olunan Hasan Sabri Ayvazov'un "Umum Lisan-ı Edeb Hakkında Fikrim" isimli makalesiyle ortaya koymuştur. Bu makalesinde Ayvazov, Rusya İmparatorluğundaki kardeş Türk halklarının çıkardıkları bazı gazeteleri, yazı dili olarak ortak edebî Türkçe yerine mahallî şiveleri kullanmaları dolayısıyla tenkit etmektedir. Ayvazov bu konudaki düşünceleri şu cümlelerle açıklar:

6 Hakan Kırımlı, s. 102.

7 Hakan Kırımlı, s. 103.

Lisan meselesi mesail-i sairenin en ehem ve elzemi, ittihat ve ittifakın yegâne sebebidir. ....Rusya'da yirmi milyonluk bir heyet-i azîmeyi teşkil eden Müslümanların kısım-ı âzâmı, belki kâffesi Türktür. Kanı, nesli, cinsi, ahlâkı, âdâtı birdir. Bugün tekellüm ettiğimiz lisanın da aslı, tamırı (kökü) birdir. Maraz ve derdimiz, ihtiyaç ve zaruretimiz birdir. Bu hâlde kullanacak lisan ve şivemizin de bir olması iktiza eder. Zira lisânımız birleşmeyince yekdiğerimizi anlamak, birbirimize melhem olmak mümkün olmayacağı gibi, aramızda ittihat ve ittifakın da temel tutması mümkün olmayacaktır. Milletimiz en cahil bir zamanında yirmi sene kadar bir müddet lisân-ı edebîmiz olan Türkçeyi okuduğu ve istifade ettiği hâlde, hal-i hazırda maarif-i millîyemizin az ve çok tamim ve intişar ettiği bir zamanda neden Türkçeyi anlayamasın? "Tercüman" gazetesinin feryadı boş değildir. Kopardığı sayha hâlî bir fikir de değildir. "Tercüman"ın lisan meselesindeki feryadı -yirmi beş senelik- ettiği tecarib-i adîdenin saikasıdır. İç vilâyetlerde dahi Türkçeyi anlayamayacak kimse bulunmadığını tasavvur edemem.

Tercüman'ın beyan buyurduğu gibi her gazete başka bir lisan, her ceride başka bir şive istimal edecek olur ise, hiçbir zaman aramızda merbutiyet olmaz ve Petersburg'da olan "Umumî İçtima-i Müslîmîn"de akdettiğimiz ittihat ve ittifakın da bir netice-i hasenesi olmaz.⁸

Genç Tatarlar Gaspıralı'yı umumî Türk-Müslüman meselelerine fazla dalarak bizzat Kırım Türklerine ait meseleleri ikinci plâna attığı gerekçesiyle eleştirmektedirler. Önde gelen Genç Tatarlardan biri ve aynı zamanda Gaspıralı'nın eski ve küstakbel çalışma arkadaşı olan Hasan Sabri Ayvazov, *Vatan Hadimi*'nin kapalı olduğu dönemde 1906 yılında Bakû'de yayımlanan *Füyuzat* isimli derginin 6. sayısında "Kırımlılar Ne İçün Tenkid Edilmiyor?" isimli yazısında *Tercüman* gazetesinin uzun yıllar boyunca yaptığı hizmetleri teslim etmekle birlikte, Kırım meselelerine karşı ilgisiz kalmasını tenkit etmektedir.⁹ Esasen Gaspıralı'nın yanında çalışmaya başlamadan önce de Türkçü fikirlere sahip olan Hasan Sabri, Bakû'deki *Füyuzat* ve Mısır'daki *İçtihat* mecmualarına yazı yazmaktadır.

8 Hakan Kırımlı, s. 103-104.

9 Hakan Kırımlı, s. 106-107.

Ayrıca döneminde Türkçülüğün şeklen göstergesi olan fesi başından hiç çıkar-
maz ve İstanbul Türkçesi ile konuşmaya daima çaba sarf ederdi.¹⁰

Ayrıca bu tenkit veya tartışmalara rağmen, Gaspıralı ile Genç Tatarların çok
kesin çizgilerle ayrıldığını söylemek mümkün değildir. Bu iki grubun ortak nok-
talarının ayrıldıkları noktalardan çok daha fazla olması, Gaspıralı'nın taraftarla-
rı ile Genç Tatarları her zaman ayırt etmeyi mümkün olmayan bir durum hâline
sokmaktadır. Aynı anda iki grubun içinde de yer alabilen pek çok aydın da bu-
lunmaktaydı. Ayrıca her iki grubun elemanlarının da gerek Rus idaresi, gerekse
gelenekçi-muhafazakâr yapıda olan Kırım Türkleri ile olan farklılıkları çok da-
ha fazla ve derindir. Bu bakımdan *Vatan Hadimi* gazetesinin kapatılmasından
sonra, başta Hasan Sabri olmak üzere gazetenin yazarlarının *Tercüman*'da yaz-
maya devam etmeleri şaşırtıcı görünmemelidir. Kaderin cilvesi olarak *Tercü-
man*'ın *Vatan Hadimi*'nden temel ayrılıklarından biri olan ılımlı ve temkinli tu-
tumu *Tercüman*'ın yayın hayatına devamına ve *Vatan Hadimi*'nin eski yazarları-
na imkân verebilmekteydi.¹¹

Vatan Hadimi'nin siyasî çizgisi hem mahallî sansür idaresini hem de Tatar
mutaassiplerini rahatsız etmekteydi. *Vatan Hadimi* çıkmaya başlamasından altı
ay sonra aralıklarla kapatılmaya başlar. Nihayet 1908 yazında hükûmet gazeteyi
nihaî olarak kapatır. Hasan Sabri Ayvazov 1908 Ekim ayında *Kırım Sedası* isim-
li bir gazete çıkarmak maksadıyla müracaat ettiyse de Türk dilini okuyabilecek
bir sansürcü bulunamadığı için gazetenin çıkmasına izin verilemez.

Hasan Sabri Ayvazov'un yazıp 1907'de Bakû'de neşrettiği "Neden Bu Hâle
Kaldık?" piyesi o dönemde çok tanınmış bir tiyatro oyunudur.

Hasan Sabri Ayvazov 1908 yılında Kırım'ı terk etmek zorunda kalır ve Jön
Türlere katılmak maksadıyla Kahire'ye gider. Aynı yılın Temmuz ayında Os-
manlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet inkılâbının gerçekleşmesi üzerine Kahi-
re'den İstanbul'a geçer. Kırım'a döndükten sonra, Moskova'ya yerleşir ve ora-

10 Cafer Seydahmet Kırmır, *Bazı Hatıralar*, s. 128.

11 Hakan Kırmırlı, s. 107.

da Lazarevskiy Şark Dilleri Enstitüsünde dersler vermeye başlar. Moskova'daki günlerinde de sıkı polis gözetiminde tutulan Ayvazov, Müslüman talebeler arasında Jön Türk fikirlerini yaymakla itham edilerek tutuklanır ve hüküm giyer. Moskova'daki ünlü Butırka hapisanesine kapatılan Ayvazov buradan kaçır ve 1913 yılında genel af ilân edilene kadar Türkiye'de ve Rusya'da kaçak olarak dolaşır.¹² İstanbul'da okuyan Kırım Tatar talebeleri ile irtibata geçen Ayvazov, bu gençleri Yusuf Akçura ile tanıştırır. Türkçü fikirlere sahip olan bu gençlerin Tatar ismini kullanmalarını hoş karşılamayıp sadece Türk ismini kullanmalarını tavsiye etmesi bu gençler arasında üzüntü yaratır.¹³

1913 yılında Hasan Sabri Ayvazov, Bahçesaray'a İsmail Gaspıralı'nın yanına gelerek *Tercüman* gazetesinin neşriyatına iştirak eder. Bu gazetede ortak dil ve imlâ ile ilgili makaleleri yanında Turgenev'in *Babalar ve Çocuklar* romanından bölümleri, Çehov'un hikâyelerini, Tolstoy, Puşkin, Nevâyî, Nizamî ve Hayyam'ın eserlerini Türkçeye aktararak neşreder.¹⁴

11 Eylül 1914'te Gaspıralı ölünce, cenazeye gelenler *Tercüman* gazetesine giderek Hasan Sabri Ayvazov ve Gaspıralı ailesine taziyetlerini bildirirler.¹⁵ Bu tarihten sonra, 1917 senesine kadar *Tercüman* gazetesinin baş yazarı olarak çalışır.¹⁶

1914 yılının yaz aylarında Kırım'daki milliyetçi eğilimlerdeki çeşitli grupları birleştirme konusunda çok ciddi faaliyetler başlar. Bu amaçla İstanbul'daki, Moskova'daki, St. Petersburg'daki ve Odesa'daki Kırım Türkü olan talebelerin temsilcileri bir araya gelirler. Bu toplantıya tatılanlar arasında Noman Çelebi Cihan, Cafer Seydahmet Kırimer, Abdülhakim Hilmi gibi isimler vardır. Daha sonra bu gruba Hasan Sabri Ayvazov, Seyitcelil Hattat gibi isimler de katılır.¹⁷

Hasan Sabri Ayvazov, bu grubun fikir ve kararlarını *Tercüman* gazetesinde şiddetle savunmaktadır. Ancak *Tercüman* gazetesinin mukaddes ve tarihî bir yo-

12 Hakan Kırımlı, s. 119; "Hasan Sabri Ayvazov", *Kırım Mecmuası* (İstanbul), nu. 9 (1918) s. 169.

13 Cafer Seydahmet Kırimer, *Bazı Hatıralar*, İstanbul, 1993, s. 57.

14 Şevket Yunusov, s. 167.

15 Cafer Seydahmet Kırimer, *Bazı Hatıralar*, s. 129.

16 İsmail Asanoğlu Kerim, *Kırım Tatar Edebiyatı*, Akmesic, 1995, s. 113.

17 Hakan Kırımlı, s. 236.

lu vardır ki, geniş İslâm ve Türk âlemi ile alâkalanması lâzımdır. Bu gazetenin inkılâp fırtınalarının üstünde tutulması gerekmektedir. Bu sebeple 20 Haziran'da *Kırım Ocağı* gazetesini Abdülhakim Hilmi, 27 Haziran'da *Millet* gazetesini Hasan Sabri Ayvzov çıkarmaya başlar.¹⁸

Hücre faaliyeti yürüten Vatan Cemiyeti üyeleri Mart 1917'de ihtilâl olur olmaz derhal su yüzüne çıkar. Bir aydan kısa bir zaman dilimi içinde, Kırım'ın her tarafından iki bine yakın delegenin iştirakiyle 7 Nisan 1917'de Akmescit'te "Bütün Kırım Müslümanları Kongresi" toplanır. 20 yaşını geçmiş kadın erkek istisnasız bütün Kırım Türklerinin seçme seçilme hakkına sahip olduğu seçimleri müteakip Kırım Tatar Millî Parlâmentosu (Kurultay) 9 Aralık 1917'de Bahçesaray'da yapılan bir törenle toplanır. Kurultay üyeleri tarafından ilk Kırım Tatar hükûmetinin başkanlığına Norman Çelebi Cihan, Harbiye Müdürlüğüne (bakanı) Cafer Seydahmet Kırimer seçilir. Kurultayın üç eş bakanı Hasan Sabri Ayvazov, Abdülhakim Hilmi ve Cafer Ablayev'den oluşmaktadır. Kurultayın 26 Aralık 1917'de kabul ettiği Kırım Tatar Kanun-i Esasîsi (Anayasası) ile *Kırım Tatar Demokratik Cumhuriyeti* ilân edilir. Daha sonra Kırım'a dönmesi sağlanan Kırım Süvari Alayı ve Kırım Tatar piyade askerleri ile Kırım Tatar Millî Hükûmeti askerî güce de kavuşur.

Kırım'da Kırım Türklerinin hâkimiyeti, ilmî ve sosyal müesseselerin açılmaya başlamasına sebep olur. Hasan Sabri Ayvazov *Millet* gazetesine yazdığı heyecanlı makalelerde Kırım Türklerinin istiklâlinin alınması ile yok edilemediğini âdeta haykırmıştır.

Rusya yanmakta, yıkılmaktadır. Hasan Sabri Kırım'ın korunması için azamî surette çalışılması gerektiğine inanmakta ve ateşli makaleleri ile bütün Kırım halkını canla başla çalışmaya teşvik etmektedir. Fakat onun için asıl olan Rusya'nın artık Türklük ve bilhassa Türkiye için bir tehlike olmaktan çıkmış olma-

18 Cafer Seydahmet Kırimer, *Bazı Hatıralar*, s. 182-183.

sıdır. Hasan Sabri Ayvazov için Türklüğün, hassaten Türkiye'nin Kırım'ı kurtarmaması gibi bir ihtimal söz konusu bile değildir.¹⁹

Ancak 26 Ocak 1918'de Bolşevikler Kırım'ı işgal ederler ve Çelebi Cihan'ı öldürürler.²⁰ Daha sonra bu hükümet yerini 21 Mart 1918'de Bolşevikler tarafından kurulan Tavrid Sosyalist Cumhuriyeti'ne bırakır. Bu hükümette İbrahim İbrahimov, Süleyman İdrisov, Ali Bodanskiy gibi Kırım Türkleri de yer alır. 16 Nisan 1918'de Almanların Kırım'ı işgal etmelerinden sonra 25 Nisan 1918'de General Süleyman Sülkiviç başkanlığında Kırım Ülke hükümeti kurulur. Ayvazov bu dönemde İstanbul'da siyasî temsilci olarak bulunur.²¹ 16 Kasım 1918'de Beyaz Rus Ordusu, 11 Kasım 1920'de ise Kızılordu Kırım'ı işgal etmiş ve Sovyet hâkimiyeti Kırım'a tam olarak yerleşmiştir.

1923 yılında Kırım Merkezi İcra Komitesi yanındaki tercüme bölümünde başkâtiplik görevinde bulunan²² Ayvazov birkaç yıl sonra Kırım Yeni Elifbe Komitesinde çalışır. 1920 senelerinin sonlarında Hasan Sabri Ayvazov'un başmuharrirliği altında Lâtin harfleri ile *Köz Aydın* isimli Jurnal neşredilir.²³

Bu dönemde Hasan Sabri Ayvazov artık kendini tamamen edebî ve ilmî çalışmalara vermiştir. 1927 yılında yazdığı "Anneciğim Nerdesin Gel!" isimli hikâyesi İstanbul Türkçesi ile yazılmış, 1920'li yıllardaki açlığı işleyen üslûp yönüyle de mükemmel denebilecek bir eserdir.²⁴ Hasan Sabri Ayvazov, bu dönemde Akmescit'te 1927'de basılan ve 60 sayfadan oluşan *Yeni Yol* (Lâtin alfabesi ile ilgili) ile gene Akmescit'te 1928 yılında basılan ve 32 sayfadan oluşan *Kıraet Kitabı* gibi ilmî eserler de yazmıştır.²⁵ "25 Yıllık Yübiley" başlıklı yazıda Hasan Sabri Ayvazov'un üç bölümden oluşan *Türk-Tatar Dili ve Edebiyatı Tarihi*

19 Cafer Seydahmet Kırimer, *Bazı Haturalar*, s. 231.

20 Hakan Kırımlı, s. 250.

21 Şevket Yunusov, s. 167.

22 İsmail Asanoğlu Kerim, *Medeñi Esnas*, s. 12.

23 İsmail Asanoğlu Kerim, *Kırımatar Edebiyatı*, s. 114.

24 Şevket Yunusov, s. 167.

25 İsmail Asanoğlu Kerim, *Bibliyografik Seçmeler*, Akmescit, 1994, s. 4.

isimli hacimli bir kitap yazmakta olduğu bildirilmekle birlikte bu eserin basıldığına dair herhangi bir belge bulamadım.²⁶

Bu yıllar Kırım'da edebî dil ile ilgili tartışmaların yaşandığı yıllardır. Hasan Sabri Ayvazov 1920'li yıllarda *İleri*, *Yeni Dünya*, *Okuv İşleri* gibi gazetelerde pek çok edebî makalesinin yanında ortak dil, imlâ ve alfabe ile ilgili makaleler yazmıştır.²⁷

Hasan Sabri Ayvazov Kırım Türkçesi edebî dilinin mutlaka İstanbul Türkçesi olması gerektiğine, tıpkı *Tercüman*'da çalıştığı yıllardaki gibi inanmaktadır. 29 Mayıs 1927 tarihli *Yeni Dünya* gazetesinde yazdığı "Edebî-İlmî Dile Doğru" isimli makalesinde Hasan Sabri Ayvazov dil ile ilgili görüşlerini şu cümlelerle anlatmaktadır.

.. Biz bütün bu mübarezelere, anarşilere, dilimizin geçirdiği fırtınalara, inkılâplara bakarak, müteessir olmakla beraber, aynı zamanda seviniyor ve bunların hepsini pek tabî buluyorduk. Çünkü edebî, ilmî ve medenî bir yola girecek bir milletin iptidâî tilinin edebîleşmesi, ilmîleşmesi ihtiyacı baş kösterir ve bir ihtiyaç neticesinde til, şive, imlâ, yazı, söz ve istilâh münazaaları, mücadeleleri doğar. Bu münazaa-münakaşalar devam ettikçe dilin türlü buhranlar, sendelemeler geçirmesi de tabî bir hâldir.

Adını hatırlayamadığım Türk lisaniyatçılarından birinin "Diller denize benzer, dalgalanmazlarsa sasır." doğru teşbihince tilimizin dalgalanması, buhranlar, anarşiler geçirmesi lâzım, hatta elzem idi. İşte bunun için ki, dilimiz son seneler içinde dalgalandı, kudurdu, kaynadı, köpürdü, bulandı dil denizinde seyahatlar icra edildi..... Hangi dil, hangi şive, hangi üslûbun işimize daha ziyade yarayacağı yarışları açıldı. Birçok çarpışmalardan, kızıklı mübarezelerden, münakaşalardan sonra, döne dolaşa kâh sağ, kâh sola, kâh ileri, kâh geri gidile gide, nihayet "Garp Türkçesi" denilen açık, sade, zarîf ve güzel Türkçe lisanında "demir atmak" kanaati hâsıl oldu. Çünkü dilin yalnız tahsil, küreş, münevverler ve âlimler için değil, er okumak-yazmak bilen halklar için de hizmet edebile-

26 İsmail Asanoğlu Kerim, *Medeni Esnas*, s. 12.

27 İsmail Asanoğlu Kerim, *Bibliyografik Seçmeler*, Akmesicit, 1994, s. 17-18.

cek bir hâle getirilmesi ne derece lâzımsa, kullanılacak dil ve şivenin de yalnız maneler, çınlar, destanlar, manzûmeler, hikâye ve masallar yazmak için değil, medenî, ilmî, fennî sahalarda da yazılacak kitaplara, makalelere ve saireye hizmet edebilmesi lüzumu da tayin edildi..²⁸

Hasan Sabri Ayvazov Kırım'da bu tartışmaların sonuçlandığı ve artık İstanbul Türkçesinin gazeteler yanında ders kitaplarında bile kullanıldığını belirtmektedir. Gerçi Hasan Sabri Ayvazov'un da belirttiği gibi bu yazının yazıldığı gazete, *İleri* ve *Okuv İşleri* gazetelerinde kullanılan dil İstanbul Türkçesidir ama, aynı gazetede ve dönemin diğer gazetelerinde Kırım Türklerinin edebî dilinin Bahçesaray ağzı olması gerektiği ile ilgili makaleler de yazılmaya devam etmektedir. Ayrıca gazete idaresi Hasan Sabri'nin bu makalesi altına "*Sabri arkadaşın bu makalesini münakaşa yoluna derc etemiz. Bu yolda ilmî cevap ve fikir yazacak arkadaşlara sahifelerimiz açıktır.*" ibaresini koyma lüzumu da hissetmiştir. Tabî ki edebî dilin İstanbul Türkçesi olması gerektiğini savunan yazar da sadece Hasan Sabri değildir.

Hasan Sabri Ayvazov'un alfabe ile ilgili görüşleri de yukarıda zikredilen gazetelerde yazdığı makalelerle ortaya konmuştur. Hasan Sabri alfabe değişikliğinin mutlaka yapılması gerektiğini ve Türkçeye en uygun alfabenin Lâtin alfabesi olduğunu belirtmektedir. Arap alfabesini öğrenmenin zorluklarını sıralayan Hasan Sabri Ayvazov, bu alfabede aynı harfle gösterilen sesler yanında Türkçede aynı söylenen seslerin farklı harflerle gösterildiğini belirterek, Arap alfabesinin Türkçeye uygun olmadığını göstermeye çalışmıştır.

31 Mayıs, 2 ve 3 Haziran 1927 tarihli *Yeni Dünya* isimli gazetelerde yazdığı uzun "*Asrî-Medenî Yazıya Doğru*" isimli makalesine alfabe ile ilgili düşüncelerini şu cümlelerde belirtir:

Savti usûlün doğurduğu savti imlâ, önümüze eski elifbanın işe yaramadığı, dilimize uymadığı meselesini çıkardı. İslahına giriştik. Birçok harfleri idam ettik. Bazılarının başını, bazılarının kuyruğunu kestik, dilimizin elifbaya uydurul-

²⁸ İsmail Asanoğlu Kerim, *Medeni Esnas*, s. 116-117.

masına çalıştık. Fakat bu yapılan ve yapılmakta olan islahat ile yazı ve elifbamızı düzeltmek mümkün olamadı. Yapılan bütün islahatlar, değiştirilmeler yarım tedbirlerden ibaret kaldıklarından, bizi arzu olunan noktaya kötülemedi. İmlâmımızı doğru bir yola koyamadı. Arap elifbasının İslahına çalıştıkça, başka bir elifba aramak, başka bir elifbaya geçmek meselesi tabiatıyla meydana çıktı.

Bu süreçle eski elifba ile yeni bir elifba çıkarmak, yahut kabul etmek arasında bir kavgalar başladı. Eski Arap elifbası taraftarları elifbayı tilimize değil, tilimizi Arap elifbasına uydurmaya çalıştılar ve alâ çalışmaktalar, yeni elifbaya geçmek taraftarları ise, yazıtı-elifbayı tilimize uydurmak istiyorlar ki, doğru yol da budur.....

İşte, Arap elifbasının tilimize, tilimizde mevcut seslere uymadığına islahat tarihiyle eski elifbadaki uygunsuzluk ve kolaysızlıkları ortadan kaldırmak hiç mümkün olmayacağına kani olanlar, tilimizi elifbaya değil, elifbayı tilimize uydurmak için bir elifbanın meydana gelmesini tüşündiler; aradılar ve buldular ki, o da Lâtin esaslı ve sistemi üzerine kurulmuş ve Türkoloji Kongresi tarafından kabul edilmiş birçok cumhuriyetlerde tatbikine başlamış yeni Türk elifbasıdır.”

Hasan Sabri Ayvazov Lâtin alfabesini kabul etmek istemeyen Kazan'daki âlimlere de sitem etmekte, her zaman böyle gerici tartışmalara girmelerinden yakkınmaktadır.

Hasan Sabri Ayvazov Kırım siyasî hayatında ve kültür hayatında siyasetçi, gazeteci, öğretmen ve yazar olarak pek çok hizmet vermiş, hayatının her anını Türk dünyası ve bu dünya içinde Kırım Türklerinin medenî ve kültürel açıdan gelişmesi maksadıyla dolu dolu yaşamıştır. Ancak bu dönemlerde müthiş Stalin'in cezalandırma makinası artık hızla çalışmaya başlamıştır. Kırım Türklerinin en güçlü, en istidatlı âlimleri, en büyük edipleri birbirlerinin ardı sıra cezalandırılmaya başlamışlardır. Hasan Sabri Ayvazov'un da bu sıralamanın dışında tutulması elbette beklenilmezdi. Hasan Sabri Ayvazov, 1930'lu yıllara girerken önce iş verilmeme cezasını çarptırılır. Gazete ve dergi çıkarmada, yazı yazmada bu kadar üretken bir yapıya sahip olan Ayvazov'un 1930'lu yıllara ait tek bir yazısı bile yoktur. Bu büyük işkencenin arkasından 1938 yılında 60 yaşındayken kurşuna dizilerek öldürülür.